

dr hab. inż. Zofia Kołoszko-Chomentowska, prof. PB
Katedra Zarządzania Ekonomii i Finansów
Wydział Inżynierii Zarządzania
Politechnika Białostocka
ul. O. Tarasiuka 2, 16-001 Kleosin

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr inż. Anity Stanisławy Gębki
nt. **„Wybrane aspekty wdrażania programu rolnośrodowiskowego w regionie FADN –
Mazowsze i Podlasie”**
wykonana pod kierunkiem naukowym
dr hab. Aliny Syp
i promotora pomocniczego dr inż. Dariusza Osucha
w Zakładzie Biogospodarki i Analiz Systemowych
Instytutu Uprawy, Nawożenia i Gleboznawstwa - PIB w Puławach

Pismem z dn. 17 listopada 2022 r. (L.dz.RN-114/2022) Rada Naukowa Instytutu Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa – PIB w Puławach powierzyła mi wykonanie recenzji rozprawy doktorskiej mgr inż. Anity Stanisławy Gębki nt. Wybrane aspekty wdrażania programu rolnośrodowiskowego w regionie FADN – Mazowsze i Podlasie. Temat i zakres rozprawy mieści się w dziedzinie nauk rolniczych, dyscyplinie rolnictwo i ogrodnictwo. Po zapoznaniu się z rozprawą przedstawiam następujące spostrzeżenia, oceny i konkluzje.

Ocena celowości wyboru tematu

Rolnictwo wykazuje silne związki ze środowiskiem, ponieważ w większym stopniu (niż inne działy gospodarki) wykorzystuje zasoby naturalne, których stan i równowaga decydują o wolumenie i jakości żywności. Dostęp do nowoczesnych technologii prowadzi do poprawy technicznej i ekonomicznej efektywności produkcji rolniczej, zmiany te wywołują jednak szereg zagrożeń dla środowiska naturalnego. Negatywny wpływ produkcji rolniczej na środowisko przejawia się przede wszystkim w emisji gazów cieplarnianych (GHG), dlatego bardzo silnie akcentuje się potrzebę redukcję emisji tych gazów i konieczność włączenia rolnictwa w działania przeciwko niekorzystnym zmianom klimatu.

Poszukiwanie modelu rozwoju rolnictwa, zapewniającego wysoki stopień efektywności ekonomicznej gospodarstw rolnych i ochronę środowiska naturalnego, jest obecnie jednym z ważniejszych zadań nauki i polityki wobec rolnictwa i obszarów wiejskich. Zrównoważone rolnictwo jest globalnym wyzwaniem. Wiąże się to ze zmianami w praktykach rolniczych, które powinny przyczyniać się do ochrony zasobów i bioróżnorodności.

Programy rolnośrodowiskowe są głównym instrumentem polityki UE i jedną z dróg prowadzących do uzyskania równowagi między produkcją rolniczą a środowiskiem. Ich upowszechnianie jest istotne zarówno ze względów ekologicznych, ekonomicznych, jak i społecznych. Ułatwi to osiągnięcie celów rolnictwa zrównoważonego.

Realizacja programów rolnośrodowiskowych ma szczególne uzasadnienie w regionach, które z uwagi na mniej korzystne warunki do produkcji rolniczej mogą realizować również funkcje pozaprodukcyjne, włączając w to ochronę środowiska naturalnego w sferze rolnictwa i obszarów wiejskich. W świetle powyższego, wybór tematu pracy uważam za aktualny i uzasadniony.

Struktura pracy

Dysertacja liczy łącznie 108 stron maszynopisu ze spisem tabel, wykresów, rycin i aneksem. W pracy zamieszczono 56 tabel, 9 wykresów i 4 ryciny oraz aneks zawierający kwestionariusz badań ankietowych.

Rozprawę rozpoczyna streszczenie w języku polskim, następnie streszczenie w języku angielskim oraz wykaz stosowanych skrótów. Zasadnicza część pracy zawarta jest w rozdziałach oznaczonych przez Autorkę jako rozdziały 4-9 i rozpoczyna się od wstępu, w którym zamieszczono informacje wprowadzające do omawianej problematyki i uzasadnienie wyboru tematu. Kolejny rozdział stanowi przegląd literatury. Cel pracy i metodykę badań zawiera rozdział szósty. Rozdział ten podzielono na dwa podrozdziały: cel badań (6.1) oraz materiał i metody (6.2). Przedstawiono zakres badań i źródło danych, etapy prowadzonej oceny oraz kryteria i wskaźniki oceny ekonomicznej, środowiskowej i społecznej.

Wyniki badań przedstawiono w rozdziale siódmym (s.39-77). Jest to najważniejsza część pracy podzielona na 5 podrozdziałów, wyodrębnionych w sposób prawidłowy i uzasadniony specyfiką analizy. Tytuły podrozdziałów odzwierciedlają zakres merytoryczny pracy i analizy opartej na materiale źródłowym.

Dyskusję wyników zawarto w rozdziale ósmym. Część zasadnicza pracy kończy się wnioskami. W spisie literatury występuje 140 pozycji (plus źródło internetowe dotyczące kursu walut), z czego literatura anglojęzyczna stanowi 36%.

Uwagi:

Należy przyznać, że taki układ pracy jest dyskusyjny (trudno bowiem uznać za rozdział np. wykaz skrótów czy spis tabel). Praca zyskałaby na przejrzystości, gdyby numerowane były tylko zasadnicze części pracy.

Warto byłoby także rozważyć przeredagowanie rozdziału szóstego, ponieważ podrozdział nazwany „cel badań” (6.1) liczy zaledwie 10 wierszy, co spowodowało wyraźną asymetrię podziału zawartości całego rozdziału.

Uwagi te należy traktować jako propozycje na doskonalenie struktury pracy przy jej ewentualnym publikowaniu.

Ocena merytoryczna rozprawy

Recenzowana praca dotyczy wybranych aspektów wdrażania programu rolnośrodowiskowego w regionie Mazowsze i Podlasie. Treść pracy koresponduje z jej tytułem, a tekst jest zrozumiały i czytelny. Na podkreślenie zasługuje szerokie potraktowanie problematyki wdrażania programu rolnośrodowiskowego, z uwzględnieniem aspektów ekonomicznych, środowiskowych i społecznych. Wybór tematyki, koncepcję, sposób przeprowadzenia i interpretację wyników badań oceniam wysoko.

Recenzowana rozprawa posiada znaczną wartość naukową i poznawczą. Można mieć wątpliwości, co do jej wartości aplikacyjnej, a wynika to z przyjętego zakresu czasowego danych przyjętych do analizy. Z perspektywy roku 2022 (rok ukończenia dysertacji) wartość praktyczna analiz prowadzonych na danych z lat 2010-2014 wydaje się być ograniczona. Prawdopodobnie wnioski są wciąż aktualne, aczkolwiek nie można jednoznacznie tego stwierdzić. Nie umniejsza to znaczenia wyników badań w ich aspekcie poznawczym i poszerzeniu wiedzy o relacjach między rolnictwem a środowiskiem.

W części teoretycznej uwzględniono najważniejszy dorobek literatury krajowej i zagranicznej dotyczący realizacji programów rolnośrodowiskowych. Dyskusyjne jest zmieszczenie w przeglądzie literatury fragmentu tekstu dotyczącego charakterystyki czynników wytwórczych w rolnictwie (s. 22-24). Treści te są luźno powiązane z tematem określonym w tytule pracy.

Autorka sformułowała następującą hipotezę badawczą „*Wsparcie finansowe otrzymane w ramach wdrażania programu rolnośrodowiskowego wpływa na poprawę stanu środowiska naturalnego i kondycję ekonomiczną gospodarstw*”. Hipoteza odnosi się do ekonomicznych i środowiskowych efektów wdrażania programu rolnośrodowiskowego i generalnie jest sformułowana prawidłowo. Doprecyzowania wymaga jednak określenie „*...kondycję ekonomiczną*” - nie jest jasne, jak te programy wpływają na kondycję gospodarstw rolnych (pozytywnie, negatywnie?). Można by również oczekiwać wprowadzenia dodatkowej hipotezy odnoszącej się do postawy rolników wobec środowiska naturalnego (aspekt społeczny), zwłaszcza, że wątek ten bardzo wyraźnie zaakcentowano w celu głównym „*ocena*

ekonomiczno-środowiskowych efektów wdrażania programu rolnośrodowiskowego oraz poznanie czynników determinujących udział rolników w tym programie”, a także w trzecim celu szczegółowym „ocena wdrażania programu rolnośrodowiskowego przez rolników i poznanie ich postaw dotyczących ochrony środowiska”. Ogólnie, w pracy poświęcono sporo miejsca temu zagadnieniu (s.69-77).

Cel główny i cele szczegółowe zostały jasno sformułowane i ujmują najważniejsze zagadnienia realizowane w podjętych badaniach. Przedmiotem analizy były gospodarstwa rolne z regionu Mazowsze i Podlasie, znajdujące się w polu obserwacji FADN. Zastosowano celowy dobór obiektów do badań (s. 29). Analizy prowadzono w dwóch grupach gospodarstw: badawcza i kontrolna, po 146 w każdej. Grupę badawczą stanowiły gospodarstwa, które w latach 2010-2014 wdrażały program rolnośrodowiskowy w ramach PROW 2007-2013. Natomiast grupę kontrolną stanowiły gospodarstwa, które w tym programie nie uczestniczyły. Każda grupa reprezentowała trzy typy rolnicze gospodarstw: uprawy polowe, krowy mleczne i mieszane. Bazę wtórną danych stanowiły dane: Głównego Urzędu Statystycznego, Eurostatu, Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Dobór metod realizacji założonych celów badawczych jest prawidłowy. Oceny sytuacji ekonomicznej badanych gospodarstw dokonano na podstawie wskaźników obliczonych zgodnie z metodologią FADN (tab. 3). Dobór wskaźników jest właściwy, pozwalają one na ocenę wpływu programu rolnośrodowiskowego na kondycję ekonomiczną gospodarstw rolnych.

Do oceny oddziaływania gospodarstw rolnych na środowisko wykorzystano wskaźnik zużycia nawozów i środków ochrony roślin w złotych na 1 ha UR oraz emisje gazów cieplarnianych (GHG) w ekwiwalencie CO₂. Wskaźniki intensywności emisji gazów cieplarnianych oszacowano w odniesieniu do: 1 zł wartości produkcji, 1 ha UR i 1 SD. Oszacowano również koszt ograniczenia emisji gazów cieplarnianych. Należy podkreślić, że jest to bardzo interesujące, wnikliwe podejście do oceny środowiskowej, co w literaturze nieczęsto występuje.

Ocena społecznych aspektów realizacji programu rolnośrodowiskowego polegała na zbadaniu postaw rolników wobec problematyki środowiska naturalnego. Na potrzeby tej oceny Autorka zgromadziła dane ankietowe z 252 (86%) badanych gospodarstw rolnych. Występują jednak pewne nieścisłości w podaniu informacji na temat metodyki badania. Odniesienie do tej kwestii znajduje się na następujących stronach: 32, 37 i 69. Są to badania ilościowe i mimo że przeprowadzono je właściwie, to metodyka wymaga wyjaśnienia i doprecyzowania.

Wyniki przeprowadzonej analizy wskazują, że uczestnictwo w programie rolnośrodowiskowym miało wpływ na poprawę kondycji ekonomicznej gospodarstw. W gospodarstwach dwóch typów - mleczne i mieszane - wysokość dochodu z gospodarstwa rolnego była wyższa niż w gospodarstwach, które nie uczestniczyły w programie. Szczególnie wyraźne różnice wystąpiły w przypadku dochodowości pracy. Uzyskanie takich wyników było możliwe dzięki płatnościom rolnośrodowiskowym, których udział w dochodzie z gospodarstwa wynosił od 53 do 81%. To wskazuje na istotną rolę środków publicznych w stabilizacji sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych.

W odniesieniu do oceny środowiskowej, badania potwierdziły, że największe emisje gazów cieplarnianych pochodzą z gospodarstw mlecznych, co jest pochodną dużej koncentracji zwierząt. Natomiast koszt ograniczania emisji był zbliżony do kosztu ograniczania emisji w gospodarstwach mieszanych, a w drugim okresie badawczym był nawet dwukrotnie niższy.

Według badanych rolników, zdecydowanie najważniejszym czynnikiem motywującym do wdrażania przez nich programu rolnośrodowiskowego była możliwość pozyskania środków finansowych (tak odpowiedziało 100% respondentów), a następnie poprawa ochrony środowiska i struktury gleby. Autorka wskazuje na znaczącą rolę doradztwa rolniczego w decyzjach rolników o uczestnictwie w programie rolnośrodowiskowym. Jest to ważne spostrzeżenie w kontekście promowania praktyk rolniczych przyjaznych środowisku i edukacji ekologicznej. Warto zauważyć, że postawy rolników wobec środowiska były podobne w obu badanych grupach. Rolnicy dostrzegają potrzebę ochrony środowiska, a regulacje tej kwestii uznają za korzystne dla przyszłości rolnictwa.

Wyniki są interesujące, mają duże znaczenie poznawcze i mogą mieć również znaczenie praktyczne. Na podstawie przeprowadzonych badań sformułowano 9 wniosków. Autorka podkreśliła, że programy rolnośrodowiskowe dostarczają dodatkowych środków finansowych i to był główny czynnik motywujący rolników do realizowania programu. Jednocześnie osiągane są cele środowiskowe, ponieważ emisje gazów cieplarnianych są mniejsze. Jednak koszty ograniczenia emisji okazały się bardzo wysokie, dlatego przy planowaniu kolejnych programów rolnośrodowiskowych zalecana jest analiza działań w powiązaniu z oczekiwanymi efektami środowiskowymi.

Ciekawe jest również inne spostrzeżenie (wniosek 2), a mianowicie *„Wdrażanie programu rolnośrodowiskowego nie wymaga inwestycji kapitałowych i dodatkowych nakładów pracy...”*. Taka informacja może być pomocna w upowszechnianiu programów rolnośrodowiskowych i promowaniu korzyści płynących z bioróżnorodności.

Pewną słabością rozprawy jest brak rzeczywistego odniesienia we wnioskach do postawionej hipotezy badawczej (np. „*hipoteza została zweryfikowana pozytywnie*”), aczkolwiek pośrednio została ona potwierdzona.

Po zapoznaniu się z rozprawą nasunęły się pewne uwagi:

Autorka mało precyzyjnie i często zamiennie posługuje się pewnymi pojęciami, co prowadzi do powielania informacji, np. zamiennie stosowane są pojęcia: wskaźnik aktywów i wartość aktywów, podczas gdy w obu przypadkach chodzi o wartość aktywów wyrażoną w złotych (tab.18 i 19). Uwaga ta odnosi się także do tab. 2. Inny przykład: „...*zwierzęta o małej produktywności mleka* (s. 42), a chodzi o produktyjność, ponieważ odnosi się do wydajności technologicznej. Uwaga do tab. 55 i 56 – odpowiedzi zamieszczone w nagłówku tabel są nieadekwatne do pytań.

Niektóre sformułowania budzą wątpliwości:

str.19: „Dla rolnika o stosunkowo intensywnej produkcji...” – jest to skrót myślowy, zapewne chodzi o prowadzenie przez rolnika intensywnej produkcji;

str.27: „Na podstawie przeprowadzonej analizy wyników badań postawiono następującą hipotezę...” – należałoby doprecyzować, że chodzi o badania prowadzone przez innych autorów;

str.39: „Ponadto działania związane z wdrażaniem programów AES wpłynęły na racjonalne stosowanie nawożenia w gospodarstwach”- jak należy rozumieć „racjonalne”?

str.39: „...dynamika wzrostu rolnictwa..” – skrót myślowy, chodzi o wzrost wartości produkcji rolniczej;

str.61: „W obu badanych latach kolejność wskaźników dochodowości pracy pod względem wielkości przedstawiała się następująco: gospodarstwa polowe, mleczne i mieszane” – czy jest to kolejność rosnąca, czy malejąca?

str.87(wniosek 2): „Nakłady pracy w gospodarstwach uczestniczących w programie były mniejsze niż w gospodarstwach konwencjonalnych” – w pracy występuje podział gospodarstw na uczestniczące w programie rolnośrodowiskowym (grupa badawcza) i gospodarstwa, które nie uczestniczyły w tym programie (grupa kontrolna).

Konkluzja końcowa

Podkreślić należy wielowątkowość rozprawy, co nie ułatwia bezbłędnego opracowania. Z pewnością część uwag ma charakter dyskusyjny, część należy wyjaśnić i doprecyzować.

Praca stanowi ważne uzupełnienie badań dotyczących relacji rolnictwo-środowisko, stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, wnosi nowe wartości w dziedzinie nauk rolniczych, w dyscyplinie rolnictwo i ogrodnictwo. Autorka wykazała się umiejętnością samodzielnego rozwiązywania celu badawczego, doboru metod i właściwego wnioskowania.

Przedłożona do recenzji rozprawa spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim, określone w Ustawie z dnia 14 marca 2003 roku z późniejszymi zmianami o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2003, nr 65, poz. 595).

Wnoszę do Wysokiej Rady Instytutu Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa - PIB o przyjęcie pracy mgr inż. Anity Stanisławy Gębki pt. „Wybrane aspekty wdrażania programu rolnośrodowiskowego w regionie FADN – Mazowsze i Podlasie” jako rozprawy doktorskiej i dopuszczenie Autorki do publicznej obrony.

Białystok, 9 stycznia 2023.

